IMAGES AND CONCEPTS:
COGNITIVE ANALYSIS OF LINGUISTIC STRUCTURES

ОБРАЗИ Й КОНЦЕПТИ:
КОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ МОВНИХ СТРУКТУР

УДК 811.161.2
DOI: https://doi.org/10.32342/3041-217X-2025-1-29-19

Ольга КОСТРИБА
Доктор філософії (PhD) з філології,
Університет Короля Данила (Україна)
https://orcid.org/0000-0003-2551-5046

КОГНІТИВНА СЕМАНТИКА ІМЕННИКІВ У ДЕНУМЕРАТИВНОМУ СЛОВОТВОРЕННІ (НА БАЗІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

Пожвавлення інтересу до лінгвокогнітивної інтерпретації глибинного рівня мови, який становить один зі способів комп'ютеризування семантичного континууму похідних слів, завдяки схематизуванню імпліцитних та експліцитних даних про них, ментальне визначення словотвірної семантики на основі словотвірного гнізда як фреймово організованої структури знань детермінують *актуальність* наукової розвідки.

Метою роботи є моделювання природної мови через пропозиційність семантики похідних слів, що є виразниками семантичних позицій, встановлених за ономасіологічним критерієм. Когнітивний аналіз словотвірної семантики реалізовано на базі денумеративних субстантивів, які систематизовані за гніздовим принципом у шістнадцять комплексних системоутворювальних одиниць із вершинами-нумеративами.

Реалізування поставленої мети передбачає розв'язати такі *завдання*: 1) репрезентувати семантичні позиції похідних іменників крізь призму фреймової організації; 2) виявити когнітивну тематику вербалізованих слотів у межах субфреймів; 3) встановити семантичне наповнення пропозиційних структур.

Задля досягнення цілі застосовано *метод* фреймового пропозиційно-семантичного моделювання в поєднанні з прийомом міжрівневої інтерпретації.

В аспекті лінгвокогнітології словотвірні гнізда потрактовано як фреймово організовані структури знань, що придатні для опису елементів концепту "КІЛЬКІСТЬ". Зміщено акцент із вивчення фрейма на встановлення ментального виміру словотвірного значення з дотриманням фреймової ієрархії.

З метою унормування ментально-словесного дисонансу у фреймовій структурі словотвірного гнізда встановлено вербалізований слот, якому в процесах мотивації еквівалентна дефініція "мотивувальна сема".

Пропозиційна структура досліджуваних іменників із простою мотивувальною базою розглянута як трикомпонентна ("актант 1 – предикат – актант 2"); правобічний поширювач марковано як первинний та вторинний в аспекті здатності непохідного твірного мотивувати похідні, а також фіксовано частиномовну належність мотиватора. Уперше типологізовували конкретні пропозиції дериватів за критерієм ситуативності похідної семантики.

Фреймовий пропозиційно-семантичний підхід уможливлює встановити неспівмірність семантики глибинного рівня (синтаксичні прирощення на базі пропозиції) із поверхневим щаблем лексичного значення – його ментальним моделюванням (семантичні прирощення).

У *результаті* розвідки фрейми диференційовані за характером різнорідності щодо їхньої спроможності об'єднувати фреймові структури. З'ясовано, що словотвірним значенням аналізованих субстантивів властиве превалювання іменників віднумеративного та відад'єктивного походження, ґрунтуючись на категорійній ознаці.

Когнітивний зміст вербалізованих слотів представлений спільними та відмінними (унікальними) темами. Переважає унікальна когнітивна тематика вербалізованих слотів, зокрема йдеться про унікальні вторинні ментальні теми, у межах субфреймів при опосередкованій вивідності похідного знання від базового, репрезентованого фреймом із кількісно-числовим позначенням.

© *О. Костриба, 2025*

Внаслідок аналізу змодельовані схеми семантики віднумеративних дериватів, які слугують базою для їхнього оцифрування, що сприятиме удосконаленню машинного перекладу з застосуванням української мови, адже ситуативні приховані смисли зчаста не піддаються вербалізації через лакунарність інформаційних даних у комп'ютерній базі.

Перспективи дослідження полягають у когнітивному структуруванні крізь призму семантичних позицій різночастиномовних дериватів у відчислівниковому словотворенні й одиниць, мотивованих іншими периферійними та ядерними класами твірних, словотвірного рівня української мови, а також дериваційної системи мов світу загалом, окрім ізоляційних.

Ключові слова: лінгвокогнітологія, словотвір, фрейм, субстантив, українська мова.

Для цитування: Костриба, О. (2025). Когнітивна семантика іменників у денумеративному словотворенні (на базі української мови). *Alfred Nobel University Journal of Philology*, 1 (29), с. 328-348, DOI: https://doi.org/10.32342/3041-217X-2025-1-29-19

For citation: Kostryba, O. (2025). Cognitive Semantics of Nouns in Denumerative Word Formation (Based on Ukrainian Language). *Alfred Nobel University Journal of Philology*, vol. 1, issue 29, pp. 328-348, DOI: https://doi.org/10.32342/3041-217X-2025-1-29-19

Вступ

Лінгвістичні дослідження останніх років характеризуються трихотомічним змістом, представленим мовознавчими, антропозорієнтованими та когнітивними інтерпретаціями до опису мовних явищ, процесів, одиниць тощо. До цього спричинило пожвавлення діяльності в усіх сферах людського існування. Особливу увагу привертають когнітоцентричні вектори лінгвістичних учень, присвячені деталізуванню, уточненню роботи штучного інтелекту та розробленню нових даних.

"<…> Вивчення когнітивної лінгвістики не обмежується тільки розумінням мови, а пояснює реальні лінгвістичні явища через дослідження когнітивних процесів, прихованих у мозку та розумі. Що ще важливіше, досліджуючи психічні процеси, ми можемо зрозуміти та прояснити велику кількість соціальних, психологічних і культурних феноменів. Іншими словами, опис ментальних процесів у когнітивній лінгвістиці – це не лише спосіб пояснити мовні явища, а й методологія спостереження за реаліями суспільства та культури, а також розуміння соціальної психіки людства" [Wen, Taylor, 2021, p. 13].

Когнітивному інтерпретуванню піддається здебільшого лексико-семантична система мови, зокрема в мовознавстві запропоновано методологію багаторівневого аналізу структури полісемантичного слова [Abisheva et al., 2023], простежено взаємозв'язки між візуальною та лексичною семантикою [Giunchiglia, Bagchi, Diao, 2023].

Новітні дослідження зорієнтовані на комп'ютерне схематизування традиційних проблем словотвору з урахуванням когнітивних особливостей механізму аналогії, що піддається обчисленню, а саме – роль афіксальної варіантності у формуванні слова, їхня "конкурентність", проблема афіксальної полісемії [Plag та ін., 2023, с. 103].

Когнітивний аспект дослідження дериватології загалом є маловивченим та поодиноко реалізований в україністиці на ґрунті доволі об'ємної та придатної для систематизування мовного матеріалу одиниці – словотвірного гнізда (СГ), що акумулює та впорядковує деривати за відношеннями структурно-семантичної похідності [Лесюк, 1982].

Актуальність роботи зумовлена незначними напрацюваннями щодо аналізу словотвірної семантики української мови в аспекті лінгвокогнітологічних учень, тому схематизуємо природну мову шляхом представлення похідного слова через його пропозиційну структуру, яка піддається комп'ютеризуванню, адже дериват лексико-семантично трансформується, що уможливлює фіксування ономасіологічної бази та ознаки [Грещук, 1995]. Така перифраза включає в себе ядерну ситуацію певного знання, на яку опирається семантико-структурна вивідність мотивата.

У розвідці зміщено акцент із когнітивного моделювання фрейм-структур спільнокореневих слів (як це здійснено в праці О. Олексенко [Олексенко, 2016]) на маркування прихованих рівнів семантики антропозорієнтованого мислення, вербалізованого в мові

одиницями, які є носіями спільної словотвірної семантики, але з урахуванням фреймової ієрархії: фрейм → субфрейм → слот (когнітивний та вербалізований) → пропозиційна структура → пропозиція (актантна та предикатна частини). Кількість досліджуваних фреймів, які придатні структурувати конституенти концепту "КІЛЬКІСТЬ" завдяки ментальній "скріпленості" гнізд оди́н та пе́рший / розм. пе́рвий, два́ та дру́гий, чоти́ри та со́рок становить тринадцять утворень: ФРЕЙМИ оди́н, два́, три́, чоти́ри, п'я́ть, ші́сть, сі́м, ві́сім, де́в'ять, де́сять, сто́, ти́сяча, мільйо́н / заст. міліо́н.

Отож *мета* дослідження зорієнтована на виялення когнітивного рівня словотвірних значень іменників із мутаційним типом деривації та міжкатегорійною транспозицією в денумеративному словотворенні[1] завдяки встановленню пропозиційної семантики похідних слів.

Теоретико-методологічні передумови дослідження

Матеріалом розвідки слугувала спеціально укладена картотека, дериваційний простір якої налічує 2183 одиниці, що систематизовані в шістнадцять словотвірних гнізд із числівниковими вершинами оди́н, два́, три́, чоти́ри, п'я́ть, ші́сть, сі́м, ві́сім, де́в'ять, де́сять, со́рок, сто́, ти́сяча, мільйо́н / заст. міліо́н, пе́рший / розм. пе́рвий, дру́гий.

Інвентаризацію похідних слів реалізовано на основі "Словника української мови" в 20 томах [Русанівський, 2010–2019], "Словника української мови" в 11 томах [Білодід, 1970–1980], "Великого тлумачного словника сучасної української мови" за редакції В. Бусела [Бусел, 2001].

Методологія розвідки має комплексний загальнолінгвістичний та загальнонауковий зміст.

Першочергово під час дослідження застосовуємо прийом моделювання в поєднанні з методом суцільної вибірки задля формування словотвірних гнізд із вершинами-нумеративами. Індуктивний метод слугував базою для збору мовного матеріалу та аналізу теоретичних відомостей про нього.

Наскрізними методами дослідження є такі, як описовий у поєднанні з прийомом міжрівневої інтерпретації, що застосований для інвентаризації відчислівникових одиниць, встановлення структурно-семантичних відношень між твірними та похідними словами, а також метод фреймового пропозиційно-семантичного моделювання, завдяки якому виявлено мантальний рівень словотвірних значень досліджуваних субстантивів (див. далі).

Завершальний етап передбачає залучення прийому кількісних підрахунків для встановлення статистичних параметрів словотвірної семантики, а за допомогою методу синтезу систематизовано та схематизовано дані мовного матеріалу в графічні зображення, діаграми. Висновковування здійснено завдяки дедуктивному методу.

Лінгвокогнітивний аналіз словотвірної семантики денумеративних субстантивів реалізований завдяки методу фреймового пропозиційно-семантичного моделювання й зорієнтований на деталізоване маркування ментального змісту, яке встановлено на основі інваріантних та полікорелятивних значень денумеративних іменників. В україністиці зазначений метод застосовано вперше в праці О. Олексенко [Олексенко, 2016] та актуалізовано й деталізовано в наших розвідках [Кострибa, 2023].

Ментальний вимір словотвірного значення експлікуємо, ураховуючи ієрархічність фрейм-структури [Minsky, 1975, с. 211–277] – словотвірного гнізда, що становить фреймову мережу репрезентації когнітивних знань, придатних для опису концепту [Dijk, 1977, с. 214–215]. Отже, у межах семантичних позицій доцільно виявляти субфрейми певних фреймів, а в їхніх рамках – слотів (вербалізованих та когнітивних), трикомпонентних пропозиційних структур, які слугують основою для пропозиції з актантними та ядерними предикатними частинами.

Маркування у фреймовій структурі СГ вербалізованого слота (ВС) сприяє унормуванню когнітивно-словесного дисонансу тих понять, які мають вербалізоване вираження та

[1] Денумеративне (віднумеративне, відчислівникове) словотворення інтерпретовано широко – як процес безпосереднього та опосередкованого мотивування непохідними числівниками дериватів у межах словотвірних гнізд.

представлені мотивувальною семою. Порівняймо: мотивувальний лексико-семантичний варіант є еквівалентом субфрейма, тому твірна сема є відповідником вербалізованого слота, а когнітивна тема – когнітивного слота (СЛОТ). Якщо формулювання субфреймового наповнення словотвірної семантики, а також вербалізованих слотів є максимально об'єктивними, то визначення когнітивного слота характеризується різним ступенем узагальненості змісту, що залежить від семантичної різнорідності дериватів, які є його складниками.

Пропозиційна семантика похідних слів із мутаційним типом деривації складається з трикомпонентних структур із центральним предикатом, так звані подієві пропозиції (П-пропозиції) [Вінтонів, 2014, с. 52]. Услід за В. Курандою, лівобічний поширювач (актант 1) представлений дериватом, що уможливлює маркування ментальної спроможності словотворчих засобів; правобічний поширювач (актант 2) репрезентований твірним словом (ономасіологічною ознакою) та фіксований частиномовним вираженням мотивувальної бази [Куранда, 2016].

У межах пропозиційних структур (ПС) та пропозицій (П) правобічний поширювач позначено такими індексами: *п* (первинний), *в* (вторинний). Первинні актанти 2 експлікують твірні числівники, які безпосередньо мотивують деривати, натомість вторинні актанти 2 фіксують різночастиномовні деривати у статусі твірних, через які семантика непохідних нумеративів опосередковано входить у значеннєву структуру похідних.

У конкретних пропозиціях лівобічний актант називає денотат, маркований дериватом, або його узагальнене значення – "особа", що синтезує фрази "той, хто", "людина" тощо. Правобічний актант дублює позначення (*п*, *в*), зазначене в пропозиційних структурах, та називає денотативну сферу твірного слова; якщо актант 2 виражений кількістю, то вона типологізована на кількість (за умови безпосередньої вивідності дериватів від числівників із квантитативним змістом дискретної семантики, із недискретним значенням нумеративів) та кількісну ознаку (якщо похідні мотивовані варіантними значеннями нумеративів з дискретним змістом та семантичним континуумом порядкових числівників із дискретно-недискретним та недискретним змістом).

Семантична властивість пропозицій має "чистий" характер, коли лексичне значення деривата "прозоро", чітко відтворюється з пропозиції, рівноцінне їй, наприклад, П "спортсмен, що **бере участь** у ситуації з кількісним змістом на позначення шість": *шестибо́рець* ("Спортсмен, що **бере участь** у шестиборстві"). Ідіоматизоване значення характеризується неспівмірністю семантики деривата та його пропозиції [Єнікєєва, 2004; Гармаш, 2011] і представлене на рівні пропозиції та лексичної семантики як прирощення. Центральні предикатні частини пропозиції, виявлені в лексичних значеннях дериватів, репрезентуються однією дією чи кількома, тому пропозиції типологізовано на моно- й поліситуативні (із двома – чотирма предикатами).

Елементи ситуацій можуть становити смислове прирощення, представлене узагальненим словом [***названий***]: СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$ вісім: ВС "кількість" – СЛОТ "зброя": ПС "об'єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$": П "мішень, що [***названа***] за дискретною кількістю$_п$ на позначення вісім": *вісімка* ("1. [*Назва цифри 8*] // [*Назва групи людей з восьми чоловік*] // [*Назва групи предметів або об'єктів із восьми одиниць*] // *розм.* [*Назва того чи іншого виду транспорту, нумерованого цифрою 8 (автобус, трамвай і. ін.)*] // [*Спортивний човен, на якому веслують вісім осіб*] // [*Частина*] мішені, [*розташована за два кола від її центру*] // *перен., розм.* [*Зігнуте коло велосипеда*] // *перен.* [*Траєкторія літака у формі цифри 8 у фігурах вищого пілотажу*] // [*У кінському спорті – манежна фігура у виїздці*] // *заст.* [*Код виходу на міжнародний або мобільний зв'язок*] // [*Один з різновидів гри в більярд*]").

Для правильної побудови пропозиції слід залучати подекуди узагальнені семантичні прирощення, які "закривають" валентнісні потреби предиката й представлені займенниковими конструкціями, наприклад, П "подія / захід, що **триває** [*скількись*] / [***названа***] за ознакою$_в$ з кількісним значенням на позначення десять": *десятихвили́нка* ("1. *розм.* Подія, [*громадський*] захід [*(засідання, фільм і т. ін.)*], які **тривають** десять хвилин").

Складність становить виявлення та репрезентація семантичних прирощень, адже їх можна встановити тоді, коли значення деривата є ширшим, ніж пропозиційне, та не є йому рівноцінним [Єнікєєва, 2004; Гармаш, 2011]. Наприклад, ЛЗ деривата *одина́дцятка* (СГ

оди́н) базується на пропозиції "число / цифра, що [***названа***] за дискретною кількістю$_{в}$ на позначення один": *одина́дцятка* (СГ оди́н) ("1. [*Назва*] числа 11 і його цифрового позначення // [*Кількість із одинадцяти одиниць*] // *розм.* [*Назва того чи іншого виду транспорту, нумерованого числом 11 (автобус, трамвай і т. ін.*)]").

Одне лексикографічне тлумачення слова здатне відображати декілька денотативних сфер у межах єдиної семантичної позиції, тому дериват подекуди належить до різних тем. Так, похідне слово *трилі́ток* ("*розм.* Трирічна дитина, тварина або рослина") виражає такі когнітивні слоти, як "маскулінативи", "тварини", "рослини". У цьому випадку інші змістові об'єднання становитимуть семантичні прирощення: СЛОТ "маскулінативи": *трилі́ток* ("*розм.* Трирічна дитина, [*тварина або рослина*]"); СЛОТ "тварина": *трилі́ток* ("*розм.* Трирічна [*дитина*], тварина [*або рослина*]"), *трилі́ток* ("*розм.* Трирічна [*дитина, тварина або*] рослина").

Важливим для виявлення семантичних прирощень є трактування лексичних значень похідних слів через лексикографічні тлумачення, а також неоднозначності інтерпретування полісемічних явищ у значеннєвій структурі дериватів. До прикладу, семантичний континуум похідного *одине́ць* є п'ятизначним, що відображається в двох тлумаченнях: "1. Те саме, що одинак 1–4, 2. *у знач. присл.* одинцем". Інваріантне значення імплікує чотири лексичні значення, а саме: "1. Той, хто сам, без інших; той, хто відокремився від людей // Той, хто уникає інших людей // Той, хто не спирається на допомогу, підтримку інших. 2. Той, хто не має сім'ї, рідних. 3. *розм.* Єдиний син. 4. *мисл.* Доросла тварина, що веде самотній спосіб життя". У словах на кшталт *одине́ць* у дослідженні інтерпретуємо ядерне значення: "1. Те саме, що одинак 1".

Природа полікорелятивних утворень передбачає семантико-структурну вивідність одного зі значень полісемантичного деривата від іншої твірної бази [Ситникова, 2004]. У межах гнізда всі семеми деривата "скріплені" спільним коренем, проте полікорелятивні значення на рівні ментального осмислення свідчать про процес розпаду полісемії на омонімію. Так, п'ятизначний дериват *п'ятї́рка* функціонує в межах фрейма на основі двох субфреймів: СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$ п'я́ть: *п'ятї́рка* ("1. Назва цифри і числа п'ять // *розм.* Назва предметів (перев. видів транспорту – трамвая, тролейбуса, автобуса), позначених цією цифрою", "3. Грошовий знак або сума в п'ять карбованців (рідше інших грошових одиниць)", "4. *розм.* Група з п'яти чоловік, тварин, предметів", "5. Гральна карта, що має п'ять очок"); СУБФРЕЙМ ЛСВ$_2$ п'я́ть "оцінка": *п'ятї́рка* ("2. Шкільна оцінка (у п'ятибальній системі ряду країн означає: відмінно)"). Очевидно, що відмежування ментальної тематики на позначення оцінки засвідчує не тільки про формування омоніма, а й про вихід цієї лексеми з активного слововжитку. Водночас слід врахувати, на чому базується когнітивна єдність змісту семеми та когнітивної теми (субфрейма), адже, наприклад, лексико-семантичний варіант деривата *п'ятї́рка* ("3. Грошовий знак або сума в п'ять карбованців (рідше інших грошових одиниць)") ментально "скіплена" не з застарілою лексемою "карбованець", а з кількісним позначенням – "три", тому чинники її "зсуву" на перифрію лексичного складу мови не є обумовлені полікорелятивним процесом.

Встановлення пропозиційної семантики не є можливим, коли значення слова трактується як формула "те саме, що" або безпосередньо вказано слово (подекуди його конкретне значення), через семантику якого можна встановити лексичне значення досліджуваного похідного. Ці структури підлягають розгортанню завдяки зверненню до семантики слова, із яким воно співвідноситься, до прикладу, *осьмогла́сник* ("*рел.-церк.* Те саме, що октоїх – Книга [*церковних пісень для*] восьми голосів [*у православному богослужінні*]"), *однолі́тник* ("*біол.* 1. Рослина, яка **завершує** [*цикл розвитку від насінини, що*] **проростає**, [до *утворення нового насіння за*] один рік, [*після чого*] **відмирає**; однорічник (у 2 знач.) – 2. Те саме, що однолітник"). Якщо значення деривата визначається через абсолютне семантичне обрамлення, то постпозитивний елемент не розшифровуємо: *десятиде́нка* ("*розм.* Проміжок [*часу в*] десять днів; декада – Проміжок [*часу в*] десять днів; десятиденка").

Семантичне прирощення становлять у лексичних значеннях й синонімічні слова до тих, які безпосередньо формують семантику похідного. Так, на основі пропозиції "спідниця, що [***названа***] за ознакою$_{в}$ з кількісним значенням на позначення сім" функціонує похідне *семипі́лка*[1] зі значенням "*розм.* Спідниця із семи пілок, семи [*полотнищ*]". Когнітивні операції свідчать про існування в людській свідомості синонімічних явищ *пілка* та *полотнище* як тканини, що призначена для шиття.

Якщо лексичне значення в одному семантичному варіанті має подвійну, потрійну чи більшу референтність, а також еквівалентну ситуативність, то в межах пропозиції їх розглянуто як рівноцінні актанти 1: П “віз / автомобіль / вагон, що [***названий***] за ознакою$_{в}$ з кількісним змістом на позначення три”: *трьохóска* (“*розм.* Тривісний віз, автомобіль вагон і т. ін.”). Якщо ж референті значення подано як ієрархію родового поняття до видового, то останні становлять семантичні прирощення: П “видання, що **виходить** [*колись*] / [***назване***] за ознакою$_{в}$ з кількісним змістом на позначення два”: *двотижнéвик* (“[*Періодичне*] видання [*(газета, журнал і т. ін.), кожен номер якого*] **виходить** [*один раз на*] два тижні”).

Значення дериватів можуть опиратися на кілька пропозиційних структур в межах єдиного слота, наприклад, ВС “кількість” – СЛОТ “явища освіти”: ПС “об’єкт – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$”: П “школа, у якій **навчалися** [*скількись*] / [***названа***] за ознакою$_{в}$ з кількісним значенням на позначення кількості сім”: *семилíтка* (“1. Те саме, що семирічка 1 – 1. [*Неповна середня*] школа [*в СРСР*], у якій **навчалися** сім років // *збірн., розм.* [*Учні і вчителі такої школи*]”); ПС “сукупний суб’єкт-особа – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$”: П “учні / вчителі, що [***названі***] за ознакою$_{в}$ з кількісним значенням на позначення сім”: *семилíтка* (“1. Те саме, що семирічка 1 – 1. [*Неповна середня школа в СРСР, у якій навчалися сім років*] // *збірн., розм.* Учні і вчителі такої школи”).

Формулювання типу “уживається у складеному числівнику” тощо не мають когнітивно значущого змісту, тому становлять потенційні семантичні прирощення для тих дериватів, складниками яких вони є: *тúсячка* (“1. Пестл. до тисяча 1 – 1. *числ. кільк.* [*Число, що дорівнює десяти сотням; назва числа 1000 і його цифрового позначення*] // Кількість із тисячі [*одиниць*] // [*Уживається у складеному числівнику*]”).

Полімотивовані деривати є конституентами різних субфреймів. Їхня тематична єдність зумовлена здатністю відмінних вербалізованих слотів актуалізувати спільну тему. Наведемо приклад: СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$ ФРЕЙМА п’я́ть: ВС “кількість” – СЛОТ “частина тіла”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$”: П “долоня / кисть, що [***названа***] за недискретною кількістю$_{в}$ на позначення п’ять”: *п’ятерня́ 2* (“*розм.* Долоня [*руки з пальцями*]; кисть [*руки*]”); СУБФРЕЙМ ЛСВ$_3$ ФРЕЙМА п’я́ть: ВС “рука” – СЛОТ “частина тіла”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$”: П “долоня / кисть, що [***названа***] за предметною кількістю$_{п}$ на позначення п’ять”: *п’ятерня́ 1* (“*розм.* Долоня [*руки з пальцями*]; кисть [*руки*]”).

Результати та перспективи

В україністиці вперше встановлено когнітивний вимір словотвірної семантики простих за структурою субстантивів (із інваріантним значенням) мутаційного типу деривації та міжкатегорійної транспозиції з урахуванням структури фрейма (Діаграма 1).

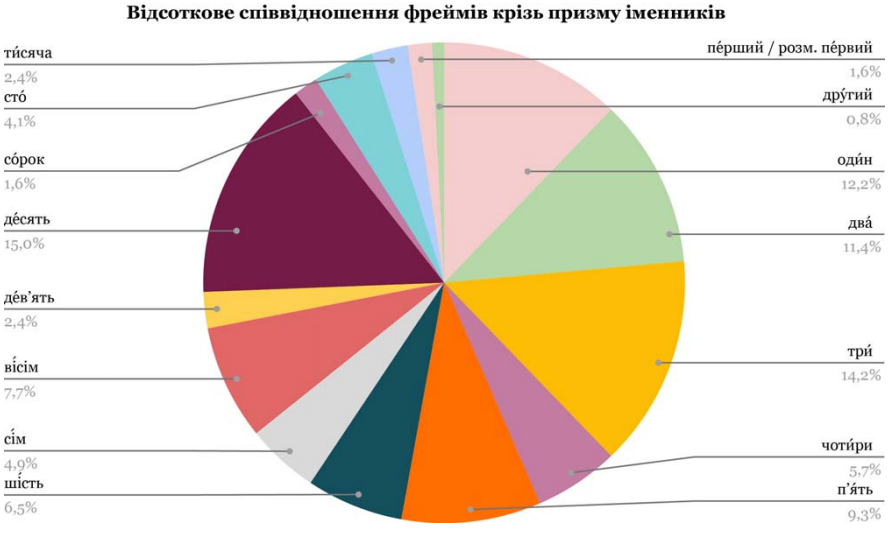

Діаграма 1. *Кількісні показники фреймів: прості за структурою іменники мутаційного типу деривації та міжкатегорійної транспозиції в денумеративному словотворенні*

Згідно з діаграмою найбільш різнорідним в аспекті синтезування фреймів у межах домінувального є фрейм де́сять (15%), що найперше зумовлено його дискретною здатністю сполучатися на ментальному рівні з іншими одиницями такого ж змісту, незважаючи на моносемантичну структуру, та можливістю формувати нові поняття з квантитативною функцією. Натомість де́в'ять і ти́сяча найменшою мірою поєднуються з іншими фреймами: де́в'ять (2,4%) – моносемантична одиниця; ти́сяча (2,4%), хоча й багатозначна лексема, проте нечастотна щодо сполучуваності з огляду на застарілість семантики ЛСВ$_3$ (3. «У Київській Русі – загін ополчення, що поділявся на сотні»), а також вказівку на великі кількісно-числові позначення, які на ментальному рівні зчаста сприймаються як «багато», що й відображено в ЛСВ$_2$ (2. «Велика кількість, сила кого-, чого-небудь <…> » тощо).

Виявлення ментального рівня словотвірної семантики субстантивного блоку, дериваційний простір якого становить 253 одиниці[2], передбачає з'ясування належності похідних слів до семантичних позицій ономасіологічного змісту, враховуючи інваріантні семеми дериватів (Графік 1). У цьому аспекті вагомим є маркування твірної бази (ономасіологічної ознаки) для правильної побудови пропозиційної структури.

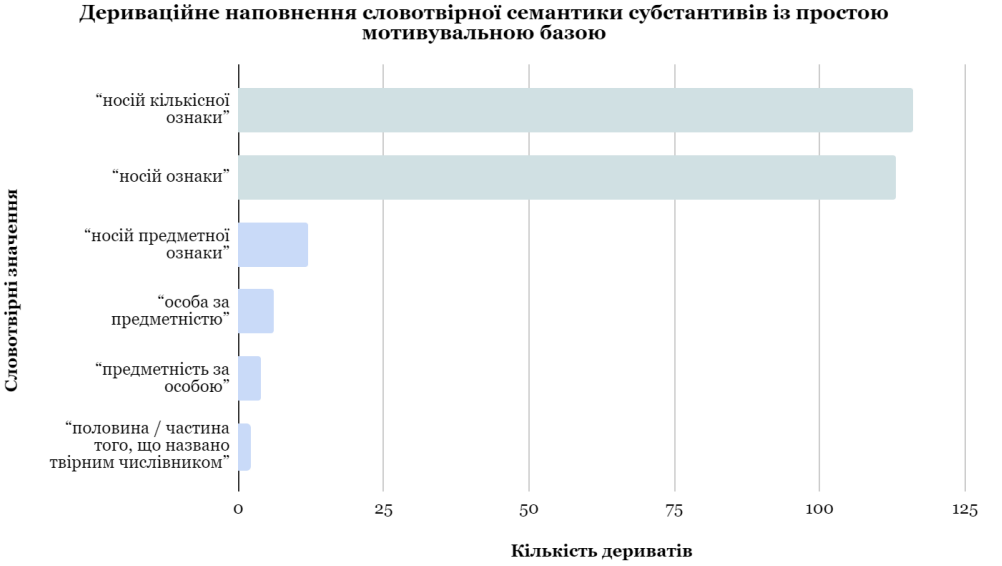

Графік 1. *Кількісний вияв словотвірних значень простих за структурою іменників з мутаційним та міжкатегорійним типами деривації в денумеративному словотворенні*

Як демонструє графік, з-поміж словотвірної семантики досліджуваних субстантивів природно превалюють іменники відчислівникового (116 од.) та відад'єктивного походження (113 од.), адже в обох випадках мотивувальною є категорійна ознака (СЗ "носій кількісної ознаки", СЗ "носій ознаки"). Водночас семантична позиція "половина / частина того, що названо твірним числівником" вирізняється від вищезазначених СЗ ономасіологічною базою, якій властива вказівка на кількість. Таке словотворення становить радше виняток в українській мові, тому є найменш частотною ланкою у відчислівниковому словотворенні іменників (2 од.).

Відсубстантивні утворення згідно з графіком малочастотні, що найперше зумовлено нижчим ступенем мотивувальної спроможності іменникового блоку щодо формування лексико-граматичного класу слів (СЗ "носій предметної ознаки", СЗ "особа за предметністю",

[2] Звідси й надалі аналіз іменників здійснено на основі попередньо сформованого елемента "Лінгвокогнітивного словника декодування фрейм-структур", остаточне укладання якого становить перспективи нашого дослідження. Усі дані розвідки інтерпретовано через узагальнену мікросхему "СЗ – СУБФРЕЙМ ЛСВ певного ФРЕЙМА – ВС – СЛОТ – ПС – П / прирощення".

СЗ “предметність за особою”), а в межах відіменникових у творень СЗ відрізняються ступенем абстрактності формулювання семантичної позиції.

Семантичні позиції крізь призму фреймової організації

З огляду на статистичні дані щодо дериваційного континууму словотвірне значення ***“носій кількісної ознаки”*** є найчастотнішим із властивими йому найрізнорідніші семантичними позиціями в аспекті репрезентування фреймів, які становлять тринадцять утворень[3] (Графік 2).

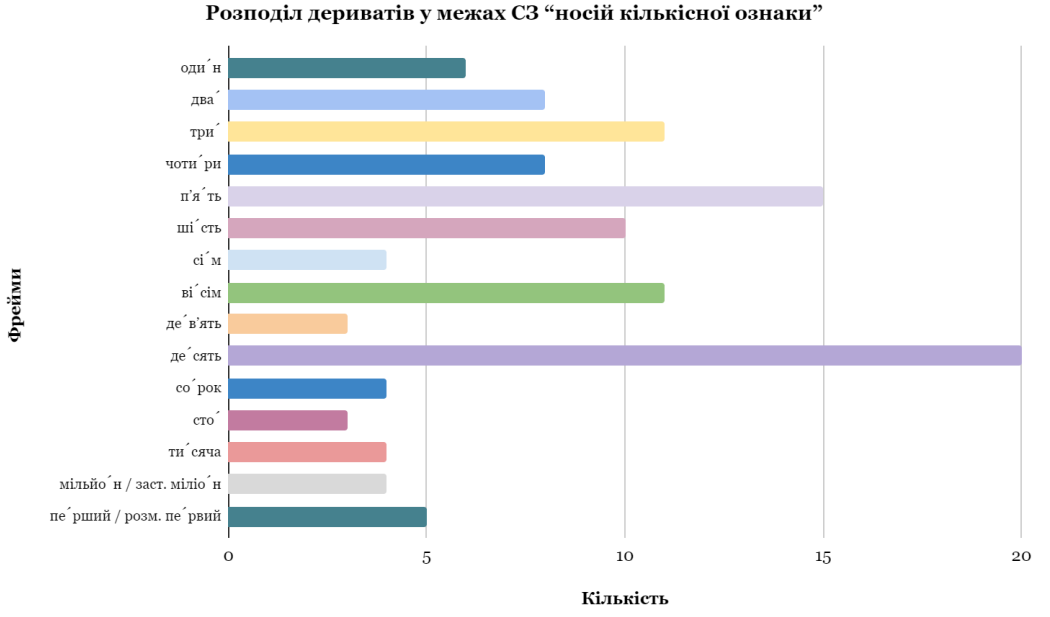

Графік 2. *Фреймове наповнення семантичної позиції “носій кількісної ознаки”*

Інтерпретуючи графік, засвідчуємо закономірність домінувальної здатності фрейма де́сять експлікувати СЗ “носій кількісної ознаки” (20 од.), що зумовлено високочастотністю його корелювання з іншими фреймами в передномінаційному процесі формування й експлікування зазначеної семантичної позиції. Натомість фрейм сто́, виражаючи невизначений кількісний зміст («2. *розм.* Багато, невизначено велика кількість кого-, чого-небудь»), природно неактивний (3 од.), адже людська свідомість зорієнтована оперувати малими числами й кількостями.

Когнітивну семантику аналізованого СЗ першочергово встановлено на рівні субфреймів: СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$, СУБФРЕЙМ ЛСВ$_2$, СУБФРЕЙМ ЛСВ$_3$, СУБФРЕЙМ ЛСВ$_4$, СУБФРЕЙМ Типового словотвірного гнізда.

СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$ ФРЕЙМІВ оди́н, два́, три́, чоти́ри, п’я́ть, ші́сть, сі́м, ві́сім, де́в’ять, де́сять, со́рок, сто́, ти́сяча: ВС “кількість” – СЛОТ “число / цифра”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*одини́ця*, *ти́сячка*), ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*тридця́тка* (СГ три́), *п’ятірка* (у 1 знач.)); ВС “кількість” – СЛОТ “кількість”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*ти́сячка*, *со́тка*), ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*деся́тка*, *двійка*); ВС “кількість” – СЛОТ “засоби пересування”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*сі́мка*, *дев’я́тка*), ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*одина́дцятка* (СГ де́сять), *шоста́ка*); ВС “кількість” – СЛОТ “сукупність чисел та цифр”: ПС “сукупний об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*одини́ця*); ВС “кількість” – СЛОТ “група осіб”:

[3] Фрейм оди́н емпірично пов’язаний з пе́рший / розм. пе́рвий, а фрейм чоти́ри – із со́рок.

ПС “сукупний суб’єкт-особа – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*сі́мка*, *ві́сімка*), ПС “сукупний суб’єкт-особа – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*деся́тка*); ВС “кількість” – СЛОТ “зброя”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*ві́сімка*); ВС “кількість” – СЛОТ “система знаків”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*ві́сімка*); ВС “кількість” – СЛОТ “гра”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*ві́сімка*); ВС “кількість” – СЛОТ “групи предметів”: ПС “сукупний об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*ві́сімка*), ПС “сукупність об’єкт – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*шоста́ка*); ВС “кількість” – СЛОТ “частина”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*чве́рть*, *вісьми́на*); ВС “кількість” – СЛОТ “спосіб упряжки тварин”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*шестерня́*[1], *семери́к*); ВС “кількість” – СЛОТ “день тижня”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*четве́р*, *п’ятї́нка*); ВС “кількість” – СЛОТ “захід як подія”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*четве́р*, *п’я́тниця*); ВС “кількість” – СЛОТ “міра”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*че́тверть*, *восьми́на*); ВС “кількість” – СЛОТ “локативність”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*десяти́на*, *ві́сімка*); ВС “кількість” – СЛОТ “частина тіла”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*п’ятерня́ 2*, *п’ятірня́ 2*); ВС “кількість” – СЛОТ “деталь механізму”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*шестерня́*[2], *шестірня́*), ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*ві́сімка*); ВС “кількість” – СЛОТ “засіб для шиття”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*трина́дцятка* (СГ три́), *трина́дцятка* (СГ де́сять)); ВС “кількість” – СЛОТ “форма числа”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*однина́*), ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*двоїна́*); ВС “кількість” – СЛОТ “гроші”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*осьма́к*, *сорокі́вець*), ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*со́тня*); ВС “кількість” – СЛОТ “явища релігії”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*дев’яти́ни*, *соро́чини*), ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*сорокови́ни*, *тро́йця*); ВС “кількість” – СЛОТ “біблійні божества”: ПС “ірреальний сукупний суб’єкт – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*трі́йця*); ВС “кількість” – СЛОТ “комахи”: ПС “суб’єкт-комаха – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*одине́ра*); ВС “кількість” – СЛОТ “маскулінативи”: ПС “суб’єкт-особа – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*шістдеся́тник* (СГ ші́сть), *сьома́к*), ПС “суб’єкт-особа – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*деся́тник*, *ти́сячник*); ВС “кількість” – СЛОТ “фемінітиви”: ПС “суб’єкт-особа – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*шістна́дцятка* (СГ ші́сть), *сімна́дцятка* (СГ де́сять)); ВС “кількість” – СЛОТ “сукупність осіб”: ПС “сукупний суб’єкт-особа – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*двійня́*, *трійня́*); ВС “кількість” – СЛОТ “одиниця рахунку”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*деся́ток*, *со́тка*), ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*со́тня*); ВС “кількість” – СЛОТ “тварини”: ПС “суб’єкт-тварина – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*третя́к*); ВС “кількість” – СЛОТ “сукупність тварин”: ПС “сукупний суб’єкт-тварина – предикат – кількість$_{в\ (Num)}$” (*трійня́*).

СУБФРЕЙМ ЛСВ$_2$ ФРЕЙМА мільйо́н / заст. міліо́н: ВС “багатство, капітал” – СЛОТ “маскулінативи”: ПС “суб’єкт-особа – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*мільйоне́р*, *мільйо́нщик*); ВС “велика кількість” – СЛОТ “об’єкт виробництва”: ПС “суб’єкт-особа – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*мільйо́нник*).

СУБФРЕЙМ ЛСВ$_2$ ФРЕЙМІВ чоти́ри, п’я́ть: ВС “оцінка” – СЛОТ “явища освіти”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*четві́рка*, *п’ятї́рка*).

СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$ ФРЕЙМА пе́рший / розм. пе́рвий: ВС “сталий порядок” – СЛОТ “маскулінативи”: ПС “суб’єкт-особа – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*перва́к*, *пе́рвісток*).

СУБФРЕЙМ ЛСВ$_2$ ФРЕЙМА оди́н: ВС “окремий, одинокий” – СЛОТ “маскулінативи”: ПС “суб’єкт-особа – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*одине́ць*, *одина́к*).

СУБФРЕЙМ ЛСВ$_3$ ФРЕЙМА п’я́ть: ВС “рука” – СЛОТ “частина тіла”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*п’ятерня́ 1*, *п’ятї́рня 1*).

СУБФРЕЙМ ЛСВ$_4$ ФРЕЙМА пе́рший / розм. пе́рвий: ВС “не існував, не було раніше” – СЛОТ “першість”: ПС “кон’юнктор – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*первина́*, *першина́*).

СУБФРЕЙМ Типового словотвірного гнізда ФРЕЙМА ти́сяча: ВС “актуалізація всіх сем” – СЛОТ “тисяча”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*тисячи́на*, *ти́сячина*).

Словотвірне значення ***“носій ознаки”*** представлене дванадцятьма фреймами[4] (Графік 3).

[4] Фрейм оди́н емпірично взаємодіє з пе́рший / розм. пе́рвий, а фрейм два́ – із дру́гий.

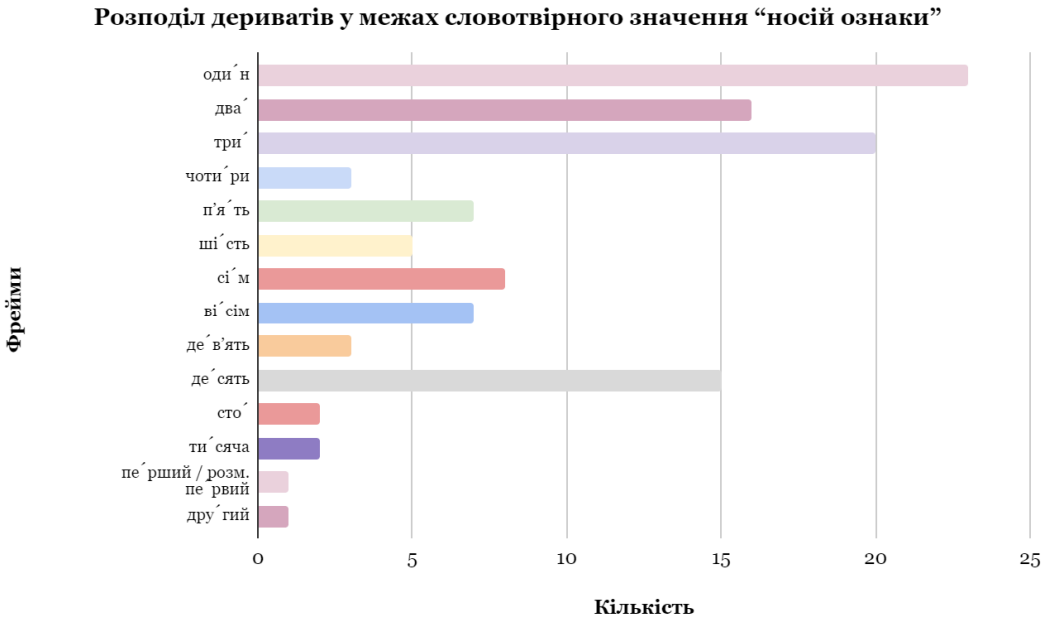

Графік 3. *Фреймове наповнення семантичної позиції “носій ознаки”*

Як засвідчує графік, превалюваньним у формуванні СЗ “носій ознаки” є фрейм оди́н (23 од.), який активно продукує на перших ступенях словотворення похідні ад’єктиви, що є твірними для субстантивів цієї семантичної позиції. Висока дериваційна спроможність ментального застосування лексеми оди́н зумовлена її семантичною структурою: із десяти семем вісім виражають кількісну ознаку, подібно до прикметників (ЛСВ$_{2\text{-}9}$). Фрейм оди́н, перебравши на себе прикметникову фукцію, призвів до зниження кількості похідних, які когнітивно скріплені з фреймом пе́рший / розм. пе́рвий, що за своєю дериваційною природою уподібнюється до ад’єктивів. Натомість через відсутність у когнітивній структурі фреймів сто́ та ти́сяча змісту ознаковості, кількість іменників зі СЗ “носій ознаки” є мінімальним (по 2 од.).

Ментальний зміст аналізованого СЗ репрезентований найперше субфреймовим рівнем: СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$, СУБФРЕЙМ ЛСВ$_2$, СУБФРЕЙМ ЛСВ$_3$, СУБФРЕЙМ ЛСВ$_4$, СУБФРЕЙМ ЛСВ$_6$.

СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$ ФРЕЙМІВ оди́н, два́, три́, чоти́ри, п’я́ть, ші́сть, сі́м, ві́сім, де́в’ять, де́сять, сто́, ти́сяча: ВС “кількість” – СЛОТ “видавнича справа”: ПС “об’єкт – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*одното́мник*, *двотижне́вик*), ВС “кількість” – СЛОТ “засоби пересування”: ПС “об’єкт – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*однокі́нка*, *трито́нка*); ВС “кількість” – СЛОТ “музичні інструменти”: ПС “об’єкт – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*дворя́дка*, *трирядка*); ВС “кількість” – СЛОТ “зброя”: ПС “об’єкт – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*трилині́йка*, *шестидюймі́вка*); ВС “кількість” – СЛОТ “засіб вимірювання”: ПС “об’єкт – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*чотириве́рстка*, *десятикіломертівка*); ВС “кількість” – СЛОТ “фізичні явища”: ПС “об’єкт – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*двопо́люсник*); ВС “кількість” – СЛОТ “будівництво”: ПС “об’єкт – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*дев’ятиповерхі́вка*); ВС “кількість” – СЛОТ “одяг”: ПС “об’єкт – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*семипі́лка*[1]); ВС “кількість” – СЛОТ “локативність”: ПС “об’єкт – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*восьмити́сячник* (СГ ти́сяча), *стометрі́вка*); ВС “кількість” – СЛОТ “темпоральність”: ПС “об’єкт – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*одноактівка*, *п’ятихвили́нка*); ВС “кількість” – СЛОТ “явища освіти”: ПС “об’єкт – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*восьмирі́чка*, *десятилі́тка*), ПС “сукупний суб’єкт-особа – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*семилі́тка*, *семирі́чка*); ВС “кількість” – СЛОТ “рослини”: ПС “об’єкт – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*одина́рник*, *стокро́тка*); ВС “кількість” – СЛОТ “геометричне тіло”: ПС “об’єкт – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*п’ятигра́нник*, *дев’ятигра́нник*); ВС “кількість” – СЛОТ “предмет”: ПС “об’єкт – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*трійни́к*, *тринї́жка*).

СУБФРЕЙМ ЛСВ$_4$ ФРЕЙМА оди́н: ВС “той самий” – СЛОТ “маскулінативи”: ПС “суб’єкт-особа – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*однограу́пник*).

СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$ ФРЕЙМІВ оди́н, два́, три́, п’я́ть, шість, сім, вісім, де́сять: ВС “кількість” – СЛОТ “маскулінативи”: ПС “суб’єкт-особа – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*однока́мерник*, *однопартієць*), ПС “суб’єкт-особа – предикат – *ознака$_{в\ (Adj)}$” (*деся́цький*); ВС “кількість” – СЛОТ “маскулінативи або фемінітиви”: ПС “суб’єкт-особа – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*однору́чка*, *дволі́тка*); ВС “кількість” – СЛОТ “фемінітиви”: ПС “суб’єкт-особа – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*шістнадцятилі́тка* (СГ шість), *шістнадцятилі́тка* (СГ де́сять)); ВС “кількість” – СЛОТ “тварини”: ПС “суб’єкт-тварина – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*однорі́чка*, *трилі́ток*); ВС “кількість” – СЛОТ “комахи”: ПС “суб’єкт-комаха – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*однодні́вка*, *одноде́нка*); ВС “кількість” – СЛОТ “явища освіти”: ПС “об’єкт – предикат – *ознака$_{в\ (Adj)}$” (*дворамéнне*, *восьмери́чне*); ВС “кількість” – СЛОТ “явища релігії”: ПС “об’єкт – предикат – *ознака$_{в\ (Adj)}$” (*трирамéнне*); ВС “кількість” – СЛОТ “частина тіла”: ПС “об’єкт – предикат – *ознака$_{в\ (Adj)}$” (*дванадцятипа́ла* (СГ два́), *дванадцятипа́ла* (СГ де́сять)); ВС “кількість” – СЛОТ “гроші”: ПС “об’єкт – предикат – *ознака$_{в\ (Adj)}$” (*семигри́венний*).

СУБФРЕЙМ ЛСВ$_6$ ФРЕЙМА оди́н: ВС “окремий” – СЛОТ “маскулінативи”: ПС “суб’єкт-особа – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*одноосі́бник*).

СУБФРЕЙМ ЛСВ$_2$ оди́н: ВС “окремий, одинокий” – СЛОТ “маскулінативи”: ПС “суб’єкт-особа – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$”: *одино́чник*, *одино́чка*).

СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$ ФРЕЙМА пе́рший / розм. пе́рвий, дру́гий: ВС “сталий порядок” – СЛОТ “маскулінативи”: ПС “суб’єкт-особа – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*першорозря́дник*, *другорозря́дник*).

СУБФРЕЙМ ЛСВ$_3$ ФРЕЙМА ти́сяча: ВС “загін, ополчення” – СЛОТ “маскулінативи”: ПС “суб’єкт-особа – предикат – *ознака$_{в\ (Adj)}$” (*ти́сяцький*); ВС “кількість” – СЛОТ “предмет”: ПС “об’єкт – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*трино́ги*, *трино́га*); ВС “кількість” – СЛОТ “тварини”: ПС “об’єкт – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$” (*трино́ги*).

Словотвірне значення ***“носій предметної ознаки”*** представлене сімома фреймами (Графік 4).

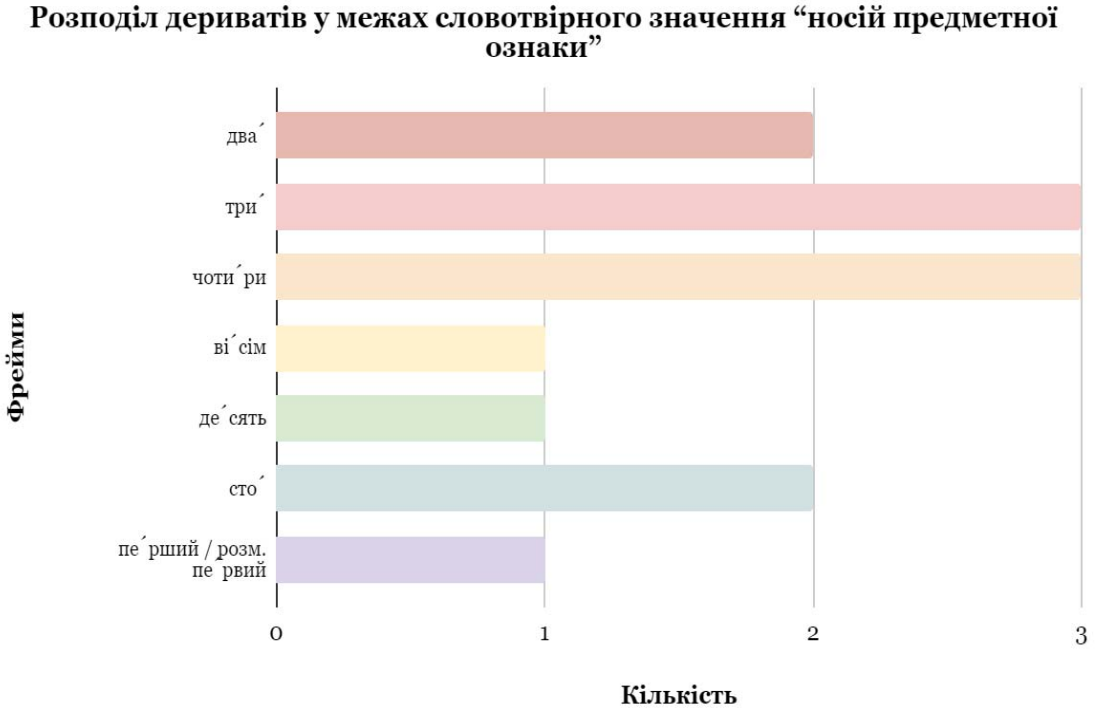

Графік 4. *Фреймове наповнення семантичної позиції “носій предметної ознаки”*

Як демонструє графік, аналізоване СЗ, попри фреймову різнорідність, є нечастотним в кількісному аспекті, а максимальна когнітивна актуалізація представлена фреймами три́ та чоти́ри (по 3 од.).

Ментальна тематика досліджуваного СГ репрезентована такими ментальними темами: СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$, СУБФРЕЙМ ЛСВ$_2$, СУБФРЕЙМ ЛСВ$_4$.

СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$ ФРЕЙМІВ два́, три́, чоти́ри, вісім, де́сять, сто́: ВС “кількість” – СЛОТ “маскулінативи”: ПС “суб’єкт-особа – предикат – кон’юнктор$_{в\ (N)}$” (*двобі́йник*, *чвертьфіналі́ст*), ПС “суб’єкт-особа – предикат – об’єкт$_{в\ (N)}$” (*трійка́р*, *со́тник*), ПС “суб’єкт-особа – предикат – суб’єкт-особа$_{в\ (N)}$” (*сотниче́нко*); ВС “кількість” – СЛОТ “засоби обробітку землі”: ПС “об’єкт – предикат – об’єкт$_{в\ (N)}$” (*трійча́та*); ВС “кількість” – СЛОТ “ємність”: ПС “об’єкт – предикат – об’єкт$_{в\ (N)}$” (*чве́ртка*); ВС “кількість” – СЛОТ “сукупність осіб”: ПС “сукупний суб’єкт-особа – предикат – кон’юнктор$_{в\ (N)}$” (*чвертьфіналі́ст*), ПС “суб’єкт-особа – предикат – суб’єкт-особа$_{в\ (N)}$” (*вісімдеся́тники* (СГ вісім), *вісімдеся́тники* (СГ де́сять)).

СУБФРЕЙМ ЛСВ$_2$ ФРЕЙМА чоти́ри: ВС “оцінка” – СЛОТ “явища освіти”: ПС “суб’єкт-особа – предикат – об’єкт$_{в\ (N)}$” (*четві́рочник*).

СУБФРЕЙМ ЛСВ$_4$ ФРЕЙМА пе́рший / розм. пе́рвий: ВС “не існував, не було раніше” – СЛОТ “маскулінативи”: ПС “суб’єкт-особа – предикат – об’єкт$_{в\ (N)}$” (*першодрука́р*).

Словотвірне значення ***“особа за предметністю”*** репрезентоване п’ятьма фреймами (Графік 5).

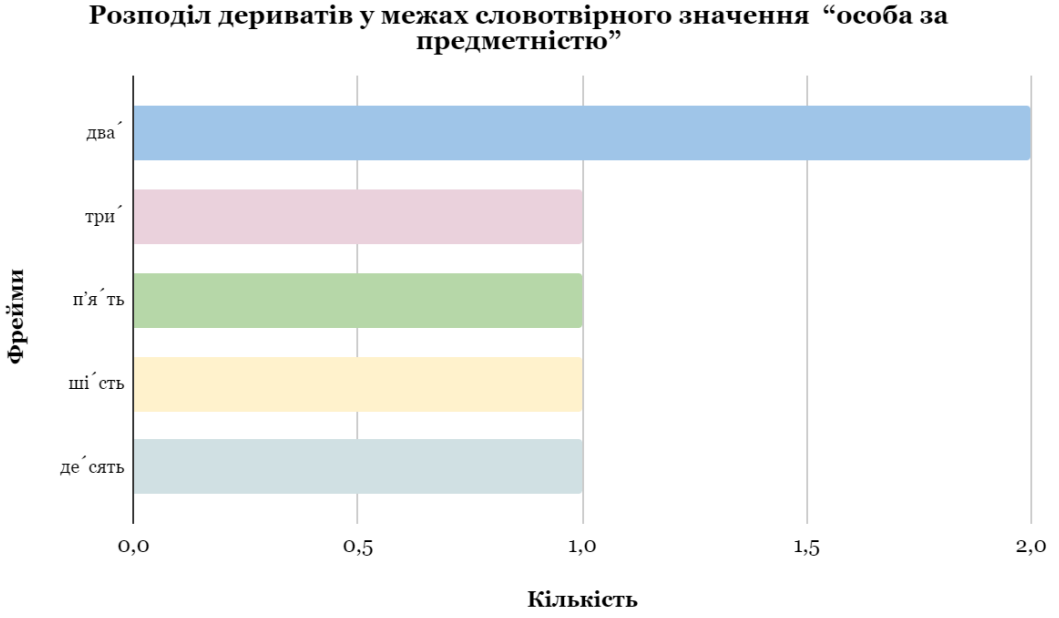

Графік 5. *Фреймове наповнення семантичної позиції “особа за предметністю”*

Як демонструє графік, різнорідність фреймового наповненя не є чинником дериваційної кількості. Усі фрейми непродуктивні щодо їхньої мисленнєвої актуалізації (фрейм два́ – 2 од., три́, п’я́ть, ші́сть, де́сять – по 1 од.).

Ментальний тематичний рівень – єдиний: СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$ ФРЕЙМІВ два́, три́, п’я́ть, ші́сть, де́сять: ВС “кількість” – СЛОТ “маскулінативи”: ПС “суб’єкт-особа – предикат – кон’юнктор$_{в\ (N)}$” (*троєже́нець, п’ятибо́рець*).

Словотвірне значення ***“предметність за особою”*** представлене трьома фреймами[5] (Графік 6).

[5] Фрейм два́ емпірично “скріплений” із дру́гий.

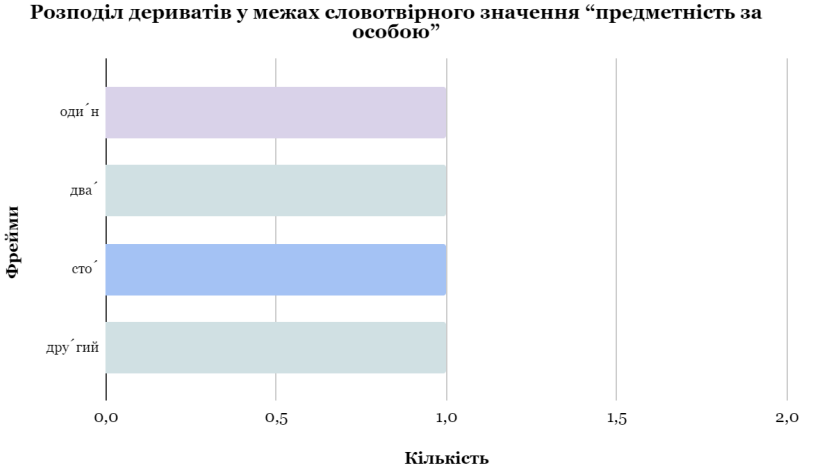

Графік 6. *Фреймове наповнення семантичної позиції “предметність за особою”*

Згідно з графіком кількісні показники фреймового наповнення аналізованого СЗ є рівноцінними, проте нечастотними (по 1 од.).

Конітивний зміст налічує такі теми, як СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$ та СУБФРЕЙМ ЛСВ$_6$.

СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$ ФРЕЙМІВ два́, сто́: ВС “кількість” – СЛОТ “стан особи”: ПС “кон’юнктор – предикат – суб’єкт-особа$_{в\,(N)}$” (*сотникі́вство*); ВС “кількість” – СЛОТ “властивість особи”: ПС “кон’юнктор – предикат– суб’єкт-особа$_{в\,(N)}$” (*двору́шництво*).

СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$ дру́гий: ВС “сталий порядок” – СЛОТ “стан особи”: ПС “кон’юнктор – предикат – суб’єкт-особа$_{в\,(N)}$” (*другорі́чництво*).

СУБФРЕЙМ ЛСВ$_6$ оди́н: ВС “окремий” – СЛОТ “властивість особи”: ПС “кон’юнктор – предикат – суб’єкт-особа$_{в\,(N)}$” (*одноосі́бництво*).

Нечастотним в аспекті фреймової різнорідності та дериваційного складу є словотвірне значення ***“половина / частина того, що названо твірним числівником”*** (Графік 7).

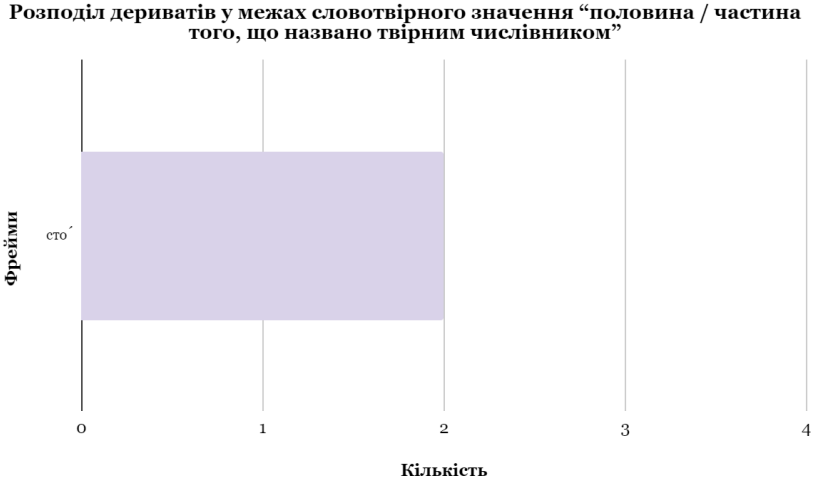

Графік 7. *Фреймове наповнення семантичної позиції “половина / частина того, що названо твірним числівником”*

Як бачимо, аналізована семантична позиція має непродуктивну однофреймову структуру, репрезентовану словесним вираженням сто́. Нездатність формувати значну кількість дериватів цього СЗ (2 од.) спричинена його радше унікальною спроможністю утворювати субстантиви, поєнуючи кількісний зміст із словотворчими засобами кількісного вияву.

Ментальна тематика дериватів представлена СУБФРЕЙМОМ ЛСВ$_1$ ФРЕЙМА сто́: ВС “кількість” – СЛОТ “частковість”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*відсо́ток*, *півста́*); ВС “кількість” – СЛОТ “кількість”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$” (*відсо́ток*).

Когнітивна тематика вербалізованих слотів у межах субфреймів

За допомогою дванадцяти вербалізованих слотів актуалізується шістдесят дві когнітивні теми. Найбільш різнорідним в аспекті семантики є ВС “кількість” (сорок вісім тем), ВС “не існував, не було раніше”, ВС “окремий”, ВС “сталий порядок” (по дві теми), ВС “багатство, капітал”, ВС “велика кількість”, ВС “оцінка”, ВС “окремий, одинокий”, ВС “рука”, ВС “актуалізація всіх сем”, ВС “той самий”, ВС “загін, ополчення” (по одній темі).

Вербалізовані слоти класифікуємло на два типи: первинні (ядерні) та вторинні (опосередковані). Так, первинні вербалізовані слоти вказують на здатність фрейма формувати ментальну тематику, безпосередньо беручи участь у цьому процесі, та мають статус ядерних, тобто таких, які завперш формуються у світогляді україномовного носія. Натомість опосередковані вербалізовані слоти актуалізують когнітивні теми, які перебувають на периферії людського сприйняття. Отже, коли мова йде про відтворення в пам’яті необхідного слова певної тематичної групи, мислетворча діяльність актуалізується більшою мірою, ніж під час вербалізування одиниць – складників тематичних об’єднань первинного походженння. Це зумовлено кількаступеневим процесом формування відшукуваного слова, водночас першим етапом завжди буде звернення до первісних уявлень про кількість, які реалізуються в змісті первинних ВС.

Таким чином, когнітивна тематика вербалізованих слотів при опосередкованому та безпосередньому мотивуванні характеризується спільним ментальним змістом: СЛОТ “число / цифра”, СЛОТ “кількість”, СЛОТ “засоби пересування”, СЛОТ “сукупність чисел та цифр”, СЛОТ “зброя”, СЛОТ “групи предметів”, СЛОТ “локативність”, СЛОТ “деталь механізму”, СЛОТ “форма числа”, СЛОТ “гроші”, СЛОТ “явища релігії”, СЛОТ “комахи”, СЛОТ “маскулінативи”, СЛОТ “одиниця рахунку”, СЛОТ “явища освіти”, СЛОТ “частина тіла”. Але унікальні ВС переважають при опосередкованій вивідності похідних (Графік 8).

Графік 8. *Унікальні ментальні теми первинних та вторинних вербалізованих слотів*

Домінування унікальних вторинних ментальних тем зумовлено поступеневими змінами в семантиці дериватів у статусі твірних слів завдяки їхній структурно-семантичній складності.

Семантичне наповнення пропозиційних структур

Словотвірна семантика простих субстантивів базується на двадцяти шести пропозиційних структурах із ядерними предикатами. Так, первинні ПС представлені такою алгоритмічною мікросхемою: АКТАНТ 1 (об'єкт / сукупний об'єкт / сукупний суб'єкт-особа / суб'єкт-комаха / суб'єкт-особа / кон'юнкто → ПРЕДИКАТ → АКТАНТ 2 (кількість$_{п\ (Num)}$).

Вторинні ПС репрезентуємо схематично (Діаграма 2).

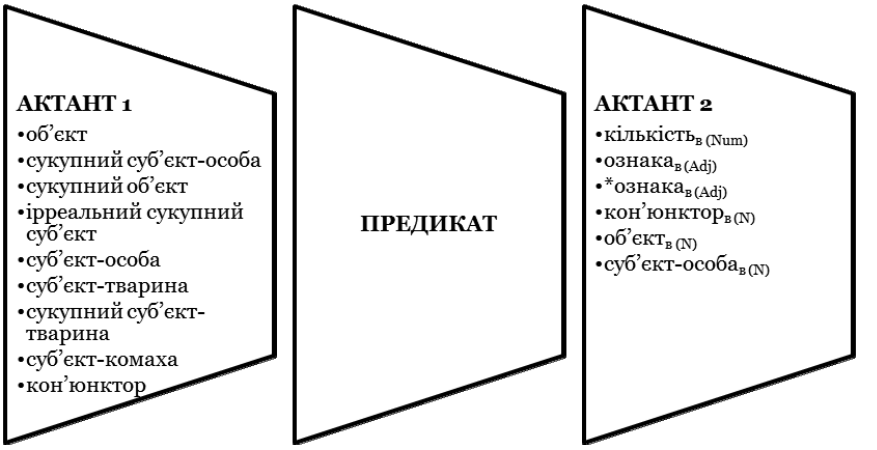

Діаграма 2. *Зміст вторинних пропозиційних структур*

Згідно з діаграмою поза увагою залишилася диференціація центральної дії пропозиційної семантики, яка характеризується моно- та поліситуативними пропозиціями в межах семантичних позицій (див. нижче).

1. СЗ **"*носій кількісної ознаки*"**:

• однопредикатні пропозиції (**дорівнювати**, **нумерований**, **веслувати**, **мати**, **складатися**, **містити**, **співвідносний**, **поєднуватися**, **вчитися**, **відряджений**, **народжений**, **означати**, [***названий***]), наприклад, "триєдине божество, у якому **поєднується** дискретно-недискретна кількість$_{в}$ на позначення три": *трі́йця* ("1. [*У християнській релігії*] – триєдине божество, у якому **поєднуються**: [*бог-отець, бог-син і бог-дух святий*]»);

• двопредикатні пропозиції (**нумерований** / **позначений**, **влаштовувати** / **відбуватися**, **дорівнювати** / **виробляти**, **робитися** / **траплятися**, **позначений** / [***названий***], **мати** / [***названий***]), наприклад, П "ситуація першості, що **робиться** / **трапляється** як дискретно-недискретна кількість$_{п}$ на позначення перший": *першина́* ("[*Що-небудь нове*], перше [*в чиємусь житті; те, що*] **робиться**, **трапляється** вперше");

• трипредикатні пропозиції (**відокремитися** / **уникати** / **не спиратися**), наприклад, П "особа, що **відокремилася** / **уникає** / **не спирається** на кількісну ознаку$_{п}$ на позначення один": *одине́ць* ("1. Те саме, що одинак 1 – 1. Той, хто сам, [*без інших*], **відокремився** [*від людей*] // Той, хто **уникає** [*інших людей*] // Той, хто **не спирається** на [*допомогу або підтримку інших*]").

2. СЗ **"*носій ознаки*"**:

• однопредикатні пропозиції ([***названий***]), наприклад, П "гармонія, що [***названа***] за ознакою$_{в}$ з кількісним змістом на позначення три": *трирядка* ("*розм.* Трирядна гармонія');

• двопредикатні пропозиції (**мати** / **обмежений**, **виходить** / [***названий***], **пристосований** / [***названий***], **мати** / [***названий***], **заряджається** / [***названий***], **перевищує** / [***названий***], **призначений** / [***названий***], **складатися** / [***названий***], **охоплюваний** / [***названий***], **тривати** / [***названий***], **існувати** / [***названий***], **навчатися** / [***названий***], **мешкати** / [***названий***], **належати** / [***названий***], **обирати** / [***названий***], **не мати** / [***названий***], **жити** / [***названий***], **написаний**

/ [***названий***], **не бути** / [***названий***], **складатися** / [***названий***]), наприклад, П “візок, що **пристосований** [*до чогось*] / [***названий***] за ознакою$_{в}$ з кількісним змістом на позначення один”: *однокíнка* (“Візок, **пристосований** [*до запрягання*] одного коня”);

• трипредикатні пропозиції (**має** / **зроблений** / [***названий***], **навчатися** / **тривати** / [***названий***], **цвісти** / **відмирати** / [***названий***], **мати** / **обмежений** / [***названий***], **лікуватися** / **відпочивати** / [***названий***], **мати** / **не мати** / [***названий***], **складатися** / **мати** / [***названий***]), наприклад, П “карта, що **має** [*щось*] / **зроблена** [*в чомусь*] і [***названа***] за ознакою$_{в}$ з кількісним значенням на позначення кількості три”: *триве́рстка* (“*розм.* [*Географічна та ін.*] карти, що **мають** [*масштаб*] три версти [*в дюймі*]”);

• чотирипредикатні пропозиції (**завершувати** / **проростати** / **відмирати** / [***названий***], **відокремитися** / **уникати** / **не спиратися** / [***названий***]), наприклад, П “рослина, що **завершує** [*щось*], **проростає** [*до чогось*], **відмирає** [*після чогось*] і [***названа***] за ознакою$_{в}$ з кількісним значенням на позначення один”: *однолíтник* (“*біол.* 1. Рослина, яка **завершує** [*цикл розвитку від насінини, що*] **проростає**, [до *утворення нового насіння за*] один рік, [*після чого*] **відмирає**; однорічник (у 2 знач.) – 2. Те саме, що однолітник”).

3. СЗ ***“носій предметної ознаки”***:

• однопредикатні пропозиції (**отримувати**, **завоювати**, **одержувати**, **покласти**, [***названий***]), наприклад, П “візник, що [***названий***] за об’єктом$_{в}$ з кількісним змістом на позначення три”: *трійка́р* (“*заст.* Візник у трійці (у 3 знач.)”);

• двопредикатні пропозиції (**наповнений** / [***названий***], **характерний** / [***названий***]), наприклад, П “пляшка, що **наповнена** [*чимось*] і [***названа***] за об’єктом$_{в}$ з кількісним змістом на позначення чотири”: *чве́ртка* (“1 Пляшка [*місткістю*] 0,25 [*літра (звичайно*] **наповнена** [*горілкою, вином)*]”);

• трипредикатні пропозиції (**очолювати** / **обиратися** / **призначатися**), наприклад, П “особа, що **очолювала** об’єкт$_{в}$ з кількісним змістом на позначення сто, **обиралася** [*кимось*] / **призначалася** [*кимось*]”: *со́тник* (“1. [*В Україні XVI–XVIII ст.*] – особа, яка **очолювала** сотню (у 5 знач.), **обиралася** [*спочатку козаками, а згодом*] **призначалася** [*гетьманом або царем*]”).

4. СЗ ***“особа за предметністю”***:

• однопредикатні пропозиції (**займатися** / **брати участь**), наприклад, П **“спортсмен, що займається** ситуацією з кількісним змістом на позначення десять”: *десятибо́рець* (“Спортсмен, який **займається** десятиборством”);

• двопредикатні пропозиції (**одружитися** / **перебувати)**, наприклад, П “особа, що **одружилася** / **перебуває** в ситуації з кількісним змістом на позначення три”: *троєже́нець* (“Той, хто **одружився** втретє або **перебуває** [*в шлюбі з*] трьома жінками [*одночасно*]”).

5. СЗ ***“предметність за особою”***:

• однопредикатні пропозиції ([***названий***]), наприклад, П “ситуація перебування, що [***названа***] за об’єктом-особою$_{в}$ з кількісним змістом на позначення два”: *другорíчництво* (“Перебування [*в тому самому класі, на тому самому курсі*] другий рік”).

6. СЗ ***“половина / частина того, що названо твірним числівником”***:

• однопредикатні пропозиції (**складатися**, **вимірюватися**), наприклад, П “одиниця, що **складається** з дискретної кількості$_{п}$ на позначення сто”: *півста́* (“*невідм., розм.* Те саме, що півсотня – 6. [*У давньоруському війську – військова*] одиниця, [*що первісно*] **складається** із ста [*чоловік*]”);

• трипредикатні пропозиції (**братися** / **позначатися** / **вимірюватися**), наприклад, П “частина кількості / кількість, що **береться** / **позначається** / **вимірюється** в дискретній кількості$_{п}$ на позначення сто”: *відсо́ток* (“1. Сота частина [*певного числа, що* **береться** [*за ціле, за одиницю*] (**позначається** [*знаком %*)]); процент // [*Кількість кого-, чого-небудь*], що **вимірюється** в сотих частках [*чого, прийнятого за одиницю*]”).

Семантичні прирощення на рівні ментального моделювання виявлено в межах кожного словотвірного значення, до прикладу: СЗ ***“носій кількісної ознаки”***: СУБФРЕЙМ ЛСВ$_{1}$ ФРЕЙМА оди́н: ВС “кількість” – СЛОТ “число / цифра”: ПС “об’єкт – предикат – кількість$_{п}$ $_{(Num)}$”: П “число / цифра, що [***названа***] за дискретною кількістю$_{п}$ на позначення один, шість, сім, вісім, дев’ять, десять, сто”: *одини́ця* (“1. [*Найменше ціле*] число, [*перше в десятку*], а також цифра 1, [*якою воно позначається*] // *тільки мн.* [*Числа від 1 до 9, а також циф-*

ри, що їх позначають] // *тільки мн.* [*Останні цифри багатозначних чисел*]"); СЗ **"*носій ознаки*"** СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$ ФРЕЙМА два́: ВС "кількість" – СЛОТ "зброя": ПС "об'єкт – предикат – ознака$_{в\ (Adj)}$": П "рушниця, що [***названа***] за ознакою$_в$ з кількісним змістом на позначення два": *двоство́лка* ("[*Мисливська*] двоствольна рушниця"); СЗ **"*носій предметної ознаки*"**: СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$ ФРЕЙМА чоти́ри: ВС "кількість" – СЛОТ "маскулінативи": ПС "суб'єкт-особа – предикат – кон'юнктор$_{в\ (N)}$": П "спортсмен, що **завоював** ситуацію$_в$ з кількісним змістом на позначення чотири": *чвертьфіналі́ст* ("Спортсмен [*або спортивна команда*], що **завоювали** [*право на участь*] у чвертьфінальній [*стадії змагання*]"); СЗ **"*особа за предметністю*"**: СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$ три́: ВС "кількість" – СЛОТ "маскулінативи": ПС "суб'єкт-особа – предикат – кон'юнктор$_{в\ (N)}$": П "особа, що **одружилася** / **перебуває** в ситуації з кількісним змістом на позначення три": *троєже́нець* ("Той, хто **одружився** втретє або **перебуває** [*в шлюбі з*] трьома жінками [*одночасно*]"); СЗ **"*предметність за особою*"**: СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$ сто́: ВС "кількість" – СЛОТ "стан особи": ПС "кон'юнктор – предикат – суб'єкт-особа$_{в\ (N)}$": П "ситуація стану / обов'язків / звання, що [***названа***] за суб'єктом-особою$_в$ з кількісним змістом на позначення сто": *сотникі́вство* ("1. Те саме, що сотенство – *іст.* Стан, обов'язки, звання сотника"); СЗ **"*половина / частина того, що названо твірним числівником*"**: СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$ сто́: ВС "кількість" – СЛОТ "частковість": ПС "об'єкт – предикат – кількість$_{п\ (Num)}$": П "одиниця, що **складається** з дискретної кількості$_п$ на позначення сто": *півста́* (*невідм., розм.* "Те саме, що півсотня – 6. [*У давньоруському війську – військова*] одиниця, [*що первісно*] **складається** із ста [*чоловік*]").

Таким чином, семантичні прирощення притаманні всім семантичним позиціям, а синтаксичні на рівні предиката не властиві СЗ **"*особа за предметністю*"**, СЗ **"*половина / частина того, що названо твірним числівником*"**.

Інтерпретувавши ментальну семантику іменників денумеративного словотворення української мови, подальші дослідження вбачаємо в зосередженні уваги на вивченні когнітивного вияву інваріантної семантики субстантивів мутаційного типу деривації, ад'єктивів та варіантних значень таких чотирьох лексико-граматичних класів, як іменники, прикметники, числівники, дієслова.

Першочергово задля комплексного аналізу необхідно розглянути інваріантні семеми субстантивів, які є виразниками кількох семантичних позицій, адже у статті закцентованно на ядерних СЗ, але не висвітлена когнітивна природа словотвірної семантики, встановленої на базі варіантних значень дериватів, а також домінантної семантики, яка може експлікувати два чи більше словотвірних значень, одним із яких є елемент семантики "уживається у значенні іменника", що вказує на зміну синтаксичної позиції в реченні.

Із метою деталізування когнітивного змісту похідних слід диференціювати предикатну частину пропозиції як дію, реалізовану над референтом чи власне ним.

Висновки

Отже, розвідка репрезентує когнітивне моделювання словотвірної семантики субстантивів із простою мотивувальною базою мутаційного типу деривації та міжкатегорійної транспозиції в денумеративному словотворенні, представленого на базі гніздування спільнокореневих слів української мови. У цьому аспекті словотвірні гнізда становлять фреймові структури когнітивних знань, з-поміж яких найрізнорідніщим щодо здатності об'єднання фреймів, як демонструє діаграма 1, є утворення де́сять, при цьому найменш спроможними до синтезу таких одиниць є структури де́в'ять і ти́сяча.

Семантичні позиції досліджуваних іменників (згідно з графіками 1–7) характеризуються природним домінуванням іменників віднумеративного та відад'єктивного походження на підставі категорійної ознаки. Так, СЗ "носій кількісної ознаки" представлене превалюванням фрейма де́сять з огляду на його кореляційні спроможності, а СЗ "носій ознаки" – лексемою оди́н, адже висока словотворча здатність зумовлена її семантичною структурою; натомість малопродуктивними є СЗ "носій предметної ознаки", СЗ "особа за предметністю", СЗ "предметність за особою", СЗ "половина / частина того, що названо твірним числівником".

Основні результати дослідження підтверджують можливість ментального інтерпретування словотвірних значень при дотриманні ієрархічності елементів фрейма. Вагомо, що унікальна когнітивна тематика вербалізованих слотів у структурі субфреймів при

опосередкованій вивідності похідного знання від базового, представленого фреймом із кількісно-числовим позначенням, домінує, зокрема мова йде про унікальні вторинні ментальні теми, що відображено в графіку 8.

Змодельовані пропозиційні структури та пропозиції є придатними для комп'ютери-зування інваріантної та полікорелятивної семантики досліджуваних іменників. Виявлені когнітивні маркери становлять вихідні дані для створення комп'ютерної системи з пошуку дериватів за такими параметрами, як фрейм, субфрейм, слот, вербалізований слот, когнітивний слот, пропозиційна структура, пропозиція, словотвірне значення, словотвірна мотивація, а також уможливлюють укласти "Лінгвокогнітивний словник декодування фрейм-структур".

Подальші дослідження розв'язуватимуть проблеми когнітивного маркування словотвірної семантики субстантивів зі складною мотивувальною базою у відчислівниковій деривації та відображатимуть у пропозиційній семантиці не тільки основне смислове навантаження твірного, але й функційність препозитивних конституентів твірної бази. До того ж проєктування роботи зорієнтоване на встановлення ментального рівня семантики дериватів, утворених на базі інших груп твірних слів української мови, а також словотвірних рівнів інших мов світу, окрім кореневих.

Подяка

Висловлюємо вдячність докторці філософії Воскобійник Юлії за англійсько-український переклад цитат, англомовний переклад анотації та списку літератури.

Щиросердно дякую шановному професору, доктору філологічних наук Ґрещуку Василеві Васильовичу за знання та віру!

Список використаних джерел

Білодід, І.К. (Ред.). (1970-1980). *Словник української мови*: в 11 т. Київ: Наукова думка.

Бусел, В.Т. (Ред.). (2002). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ; Ірпінь: Перун.

Вінтонів, М. (2014). Пропозиційний аспект висловлення. *Вісник Донецького національного університету. Серія "Б: Гуманітарні науки",* 1-2*,* 51-58.

Гармаш, О. (2011). Фрейми і концепти як базові одиниці ментальної репрезентації інформації в сучасній англійській мові. *Наукові записки. Серія "Філологічна",* 19*,* 221-228.

Ґрещук, В. (1995). *Український відприкметниковий словотвір.* Івано-Франківськ: Плай.

Єнікєєва, С. (2004). Лексикалізація синтаксичних конструкцій у сучасній англійській мові. *Вісник Сумського державного університету. Філологічні науки*, 3 (62), 141-147.

Костриба, О. (2023). *Віднумеративні словотвірні гнізда: структурний, семантичний, когнітивний виміри.* (Дисертація PhD). Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, Івано-Франківськ.

Куранда, В. (2016). Лексико-словотвірне гніздо з вершиною "orzo – ячмінь" у біблійних текстах та його дериваційна семантика. *Науковий вісник Ужгородського університету*. *Серія "Філологія",* 1 (35), 25-28.

Лесюк, Н. (1982). *Словообразовательные гнезда корней со значением движения в современном украинском языке*. (Кандидатська дисертація). Київський державний педагогічний інститут, Київ.

Олексенко, О. (2016). Пропозиційний аналіз як метод моделювання словотвірного гнізда. *Граматичні студії*, 2*,* 96-100.

Русанівський, В.М. (Ред.). (2010-2019). *Словник української мови*: в 20 т. Київ: Наукова думка.

Ситникова, О. (2004). *Словотвірне гніздо з вершиною "есть" у російській мові: становлення і сучасний стан*. (Автореферат кандидатської дисертації). Дніпропетровський національний університет, Дніпропетровськ.

Abisheva, K.M., Karimovam, K.K., Nurgazina, A.B., Rezuanova, G.K., Galiyeva, B.H. (2023). The structure of a polysemantic word in the cognitive-semantic aspect. *XLinguae,* 16 (1), 17-36. DOI: https://doi.org/10.18355/XL.2023.16.01.02

Dijk van, T.A. (1977). Context and Cognition: Knowledge Frames and Spreech Act Comprehension. *Journal of Pragmatics*, 1, 211-231. DOI: https://doi.org/10.1016/0378-2166(77)90035-2

Giunchiglia, F., Bagchi, M., Diao, X. (2023). Aligning Visual and Lexical Semantics. In: I. Sserwanga, A. Goulding, H. Moulaison-Sandy et al. (Eds.), *Information for a Better World: Normality, Virtuality, Physicality, Inclusivity. iConference 2023. Lecture Notes in Computer Science, vol 13971* (pp. 294-302). Cham: Springer. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-28035-1_20

Minsky, M. (1975). A Framework for Representing Knowledge. In P.H. Winston (Ed.), *The Psychology of Computer Vision* (pp. 211-277). New York: McGraw-Hill.

Plag, I., Kawaletz, L., Arndt-Lappe, S., Lieber, R. (2023). Analogical modeling of derivational semantics: Two case studies. In S. Kotowski, I. Plag (Eds.), *The Semantics of Derivational Morphology: Theory, Methods, Evidence* (pp. 103-142). Berlin, Boston: De Gruyter. DOI: doi.org/10.1515/9783111074917-005

Wen, X., Taylor, J. (2021). Introduction. Cognitive Linquistics: Retrospect and Prospect. In X. Wen, J. Taylor (Eds.), *The Routledge Handbook of Cognitive Linquistics* (pp. 1-15). New York: Routledge.

Скорочення

Актант 1 – лівобічний поширювач, представлений похідним словом
Актант 2 – правобічний поширювач, представлений твірним словом
ВС – вербалізований слот, представлений мотивувальною семою числівника-вершини
індекс *в* – лівобічний актант – похідна твірна основа
індекс *п* – правобічний актант – непохідний нумератив
індекси *(Num)*, *(N)*, *(Adj)* – актанти 2, яким невластиве синтагматичне словотвірне значення, де Num – числівник, N – іменник, Adj – прикметник
надрядкові цифри *1*, *2* – позначення омонімічних денумеративів
П – пропозиція
П-пропозиція – подієва пропозиція
ПС – пропозиційна структура (схема)
СГ – словотвірне гніздо
СЗ – словотвірне значення
СЛОТ – когнітивна тема
СУБФРЕЙМ ЛСВ$_1$ – субфрейм, представлений мотивувальним лексико-семантичним варіантом непохідного числівника
цифри *1*, *2*, розташовані після деривата – позначення полімотиватів та полікорелятів
* – реконструйоване мотивувальне слово, яке заповнює лакуну в словотвірному гнізді

COGNITIVE SEMANTICS OF NOUNS IN DENUMERATIVE WORD FORMATION (BASED ON UKRAINIAN LANGUAGE)

Olha V. Kostryba, King Danylo University (Ukraine)
e-mail: olha.kostryba@ukd.edu.ua
DOI: https://doi.org/10.32342/3041-217X-2025-1-29-19

Key words*: linguocognitology, word formation, frame, substantive, Ukrainian language.*

Revival of interest in the linguistic-cognitive interpretation of the deep level of language, as a means of facilitating the computerization of the semantic continuum of derived words, is driven by the schematization of both implicit and explicit data concerning these words. The mental interpretation of word-formative semantics, framed by the word-formative nest as a structured framework of knowledge, underscores the significance of this scientific inquiry.

The goal of the work is to model natural language through the propositional semantics of derived words, which are expressions of semantic positions established according to the onomasiological criterion. The cognitive analysis of word-formation semantics is conducted using denumerative nouns, which are organized by the nesting principle into sixteen complex, system-forming units, each characterized by numerative vertices.

The goal involves solving the following tasks: 1) to represent the semantic positions of derived nouns through the prism of frame organization; 2) to identify the cognitive structure of verbalized slots within subframes; 3) to establish the semantic content of propositional structures.

In order to achieve the goal, the *method* of frame propositional-semantic modeling was applied in combination with the tool of interlevel interpretation.

In the aspect of linguo-cognitology, word-forming nests are interpreted as structures organized within frames, which are used to verbalise the elements of the concept "QUANTITY". Emphasis has shifted from analyzing the frame itself towards establishing the mental dimension of word-forming meaning, in accordance with the hirerarchy of frames.

To mitigate mental-verbal dissonance, a verbalized slot within the frame structure of the word-forming nest has been established. This slot functions analogously to the "motivational sema" in motivational process.

The propositional structure of nouns under investigation, which have a simple motivational base, is conceptualized as tripartite, consisting of "actant 1 – predicate – actant 2". The right-sided propagator is designated as both primary and secondary based on the nonderivative's capacity to motivate the derivative. Additionally, the linguistic affiliation of the motivator is also determined. For the first time, this study introduces a typology of specific derivative propositions, categorized according to the inherent situationality in derivative semantics.

The propositional-semantic approach of the frame enables the identification of the disparity between the semantics of the deep level (syntactic increments at the proposition level) and its surface layer with the lexical meaning and its mental modeling (semantic increments).

As a result of investigation, frames are differentiated by the nature of heterogeneity in terms of their ability to combine frame structures. It was found that the word-forming meanings of the analyzed nouns are characterized by the predominance of nouns of numerative and adjectival origin, based on the categorical feature.

The cognitive content of the verbalized slots is represented by common and distinct (unique) topics. The unique cognitive theme of verbalized slots prevails, in particular, it refers to unique secondary mental themes within subframes with the indirect derivation of derived knowledge from the base, represented by a frame with quantitative-numerical notation.

Therefore, the result of the study are modeled schemes of the semantics of numerical derivatives, which serve as a basis for their digitization, which will contribute to the improvement of machine translation using the Ukrainian language, because situational implicite meanings often do not lend to verbalization due to the lacunarity of information data in the computer databases.

The prospects of the research involve the cognitive structuring through the prism of semantic positions of multilingual derivatives in numeral word formation and units motivated by other peripheral and core classes of derivates, at the word-formational level in the Ukrainian language. Additionally, it encompasses the derivational systems of languages worldwide, excluding isolating ones.

References

Abisheva, K.M., Karimovam, K.K., Nurgazina, A.B., Rezuanova, G.K., Galiyeva, B.H. (2023). The structure of a polysemantic word in the cognitive-semantic aspect. *XLinguae,* vol. 16, issue 1, pp. 17-36. DOI: https://doi.org/10.18355/XL.2023.16.01.02.

Bilodid, I.K. (ed.). (1970-1980). *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomah* [Dictionary of the Ukrainian Language: in 11 volumes]. Kyiv, Naukova Dumka Publ. [In Ukrainian].

Busel, V.T. (ed.). (2002). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language]. Kyiv, Irpin, Perun Publ., 1440 p. [In Ukrainian].

Dijk van, T.A. (1977). Context and Cognition: Knowledge Frames and Spreech Act Comprehension. *Journal of Pragmatics*, vol. 1, pp. 211-231. DOI: https://doi.org/10.1016/0378-2166(77)90035-2

Giunchiglia, F., Bagchi, M., Diao, X. (2023). Aligning Visual and Lexical Semantics. In: I. Sserwanga, A. Goulding, H. Moulaison-Sandy et al. (eds.). *Information for a Better World: Normality, Virtuality, Physicality, Inclusivity. iConference 2023. Lecture Notes in Computer Science, vol 13971*. Cham, Springer, pp. 294-302. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-28035-1_20

Greschuk, V. (1995). *Ukrainskyi vidprykmetnykovyj slovotvir* [Ukrainian Adjectival Word Formation]. Ivano-Frankivsk, Plai Publ., 208 p. [In Ukrainian].

Harmash, O. (2011). *Frejmy i kontsepty iak bazovi odynytsi mentalnoi reprezentatsii informatsii v suchasnij anhlijskii movi* [Frames and concepts as basic units of mental representation of information in modern English]. *Research Papers. Philology*, issue 19, pp. 221-228 [In Ukrainian].

Kostryba, O. (2023). *Vidnumeratyvni slovotvirni hnizda: strukturnyj, semantychnyj, kohnityvnyj vymiry.* Dys. kand. filol. nauk [Denumerative Word-Forming Nests: Structural, Semantic, and Cognitive Dimensions. PhD thesis]. Ivano-Frankivsk, 413 p. [In Ukrainian].

Kuranda, V. (2016). *Leksyko-slovotvirne hnizdo z vershynoiu "orzo – iachmin'" u biblijnykh tekstakh ta joho deryvatsijna semantyka* [The lexical-word-forming nest with the vertex "orzo – barley" in biblical texts and its derivational semantics]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Philology*, vol. 1, issue 35, pp. 25-28 [In Ukrainian].

Lesiuk, N. (1982). *Slovoobrazovatelnye hnezda kornej so znachenyem dvyzhenyia v sovremennom ukraynskom iazyke.* Dys. kand. filol. nauk [Word-Forming Nests of Roots with the Meaning of Movement in the Modern Ukrainian Language. PhD thesis]. Kyiv, 298 p. [In Russian].

Minsky, M. (1975). A Framework for Representing Knowledge. In P.H. Winston (ed.). *The Psychology of Computer Vision*. New York, McGraw-Hill, pp. 211-277.

Oleksenko, O. (2016). *Propozytsijnyj analiz iak metod modeliuvannia slovotvirnoho hnizda* [Propositional analysis as a method of modeling a word-forming nest]. *Grammar Studies*, vol. 2, pp. 96-100 [In Ukrainian].

Plag, I., Kawaletz, L., Arndt-Lappe, S., Lieber, R. (2023). Analogical modeling of derivational semantics: Two case studies. In S. Kotowski, I. Plag (eds.). *The Semantics of Derivational Morphology: Theory, Methods, Evidence*. Berlin, Boston, De Gruyter, pp. 103-142. DOI: doi.org/10.1515/9783111074917-005

Rusanivskyi, V.M. (ed.). (2010-2019). *Slovnyk ukrainskoi movy: v 20 tomah* [Dictionary of the Ukrainian Language: in 20 volumes]. Kyiv, Naukova Dumka Publ. [In Ukrainian].

Sytnykova, O. (2004). *Slovotvirne hnizdo z vershynoiu "est" u rosijskij movi: stanovlennia i suchasnyj stan.* Avtoref. Dys. kand. filol. nauk [The Word-Forming Nest with the Top "Is" in the Russian Language: Formation and Current State. PhD thesis abstract]. Dnipropetrovsk, 24 p. [In Ukrainian].

Vintoniv, M. (2014). *Propozytsijnyj aspekt vyslovlennia* [The propositional aspect of expression]. *Bulletin of the Donetsk National University. Humanities*, vol. 1-2, pp. 51-58 [In Ukrainian].

Wen, X., Taylor, J. (2021). Introduction. Cognitive Linquistics: Retrospect and Prospect. In X. Wen, J. Taylor (eds.). *The Routledge Handbook of Cognitive Linquistics*. New York, Routledge, pp. 1-15.

Yenikieieva, S. (2004). *Leksykalizatsiia syntaksychnykh konstruktsij u suchasnij anhliiskii movi* [Lexicalization of syntactic constructions in modern English]. *Philological Treatises*, vol. 3, issue 62, pp. 141-147. [In Ukrainian].